

פובליציסט בפועל, מדינאי בכוח אחד העם והבעיה הערבית

שולמית לסקוב

יהודית, וזה מפני חשש המעצמות ששליטה יהודית תאיים על המקומות הקדושים.²

הרצל העמיד במדינת היהודים זו כנגד זו את ארגוניו וארץ ישראל. אלכס בין מעיר בהקדמתו לתרגום העברי של הספר כי הרצל התייחס לערבים רק בקשר לצ'רטר, שהיה אמצעי למנוע מן הממשלה העות'מאנית לשסות את הערבים ביהודים.³ באוטופיה אלטנוילנד שהופיעה ב-1902 תיאור היחסים בין יהודים לערבים הוא אוטופי.

מקובל על הכול שאחד העם היה הראשון שהפנה את תשומת הלב לבעיה זו, אבל מתברר שהיו מי שקדמו לו: אליעזר בן יהודה ויחיאל מיכל פינס, כאשר יחסי יהודים וערבים בארץ ישראל טרם הבשילו לקנה מידה לאומי. בימיה הראשונים של העלייה הראשונה שררו גם איבה וגם אלימות בין שני העמים, אבל הסכסוכים ביניהם פרצו בעיקר בשאלות של גבולות יישובים ונישול ארסים מאדמות שקנו היהודים מבעליהן, האפנדים הערביים. כנגד זה התפשטה מאוד העבודה הערבית במושבות והאיכרים, מעבידי הפועלים הערבים, התייחסו אליהם בדרך כלל כאדונים אל עבדיהם. אבל היו גם יוצאים מן הכלל ופה ושם התפתחו יחסים תקינים ביניהם.

בתחילתו של תהליך זה, ב-1882, הקימו פינס ובני-יהודה, זה עולה ותיק נציג חברת הצדקה הלונדונית "קרן משה מונטיפיורי" וזה עולה חדש, ועוד כמה אנשים, חברה סודית בשם "תחית ישראל" שפנתה לבאים בחשבון לשיתוף פעולה במכתב חוזר שבו מוצגת המטרה של החברה: "להרבות מספרנו פה עד אשר נהיה אנחנו הרבים" וזה לא יקשה, כי עכשיו יש כאן רק 500,000 ערבים אשר כחם לא גדול ואשר על נקלה נצליח להוציא את הארץ מידיהם' וזאת יש לעשות בסתר, 'כדי לא לעורר את איבתם בטרם נהיה אנחנו הרבים והחזקים'. כתברת סתר 'תהיה לאל ידה לקנות בכל עת ובכל מקום אשר נמצא אם טובה האדמה ואם רעה היא, אם תוכל להיות לתועלת עתה או אחרי כן. רק בזה נהיה אדוני הארץ אם רוב אדמתה יהיה בידנו'.⁴ "תחית ישראל" לא החזיקה מעמד והיא ותכניתיה התנדפו.

אחד העם נכנס לתמונה

כעבור כשמונה שנים, בשנת 1889, התחיל גל עלייה גדול לארץ. היו שקראו לו "העלייה השנייה של העלייה הראשונה", שבא בעקבות

במילון אבן שושן ההגדרה של פובליציסט היא "סופר הכותב בעיתונות על נושאים ציבוריים-מדיניים; סופר לענייני חברה, לאום ומדינה". מדינאי הוא דיפלומט, עסקן מדיני, נציג ממשלה, שר, שגריר וכדומה, העוסק בהנהגת המדינה וענייניה. לפי זה הגדרתו של אחד העם כפובליציסט אינה מוטלת בספק, אבל אין באיש מאומה מכל האמור במילון על מדינאי. פרופ' יוסף גורני טען באוזני כי גם אם אחד העם לא מילא תפקיד של מדינאי למעשה, הוא מילא תפקיד חיוני כמדינאי "מאחורי הקלעים"; למשל ביעוץ לווייצמן, במהלכו להשגתה של הצהרת בלפור ב-1917. על כך אוסיף שהוא פעל כמעט כמדינאי כבר שנים רבות לפני כן, ב-1905-1906, כאשר ניסה להשפיע על גופים יהודיים שונים לחתור להשגת נציגות יהודית בדומה, הפרלמנט הרוסי שעמד לקום, כגוף עצמאי להשגת שוויון זכויות ליהודים – בניגוד למגמה של אותם גופים להשיג את המטרה הזאת על ידי השתלבות במפלגות הליברליות ברוסיה. אחרי שדעתו לא התקבלה הוא התרחק מן הזירה הפוליטית. מי שטענו טענה דומה למען היהודים, אם אמנם טענו, היו הגופים הליברלים שנמנו עמם גם צירים יהודים.

מחוז לשני פרקים אלה אחד העם כמעט לא הקדיש את זמנו לעניינים מדיניים, אם אין מאבקו בציונות המדינית של הרצל ובהסתדרות הציונית נחשב מדיני. כידוע, אחד העם הקדיש את כל כולו להתהוות מרכז רוחני בארץ ישראל.

עם זאת היה נושא מדיני אחד, הבעיה הערבית, שאחד העם נזקק לו כפובליציסט וכמתווה מדיניות מאחורי הקלעים החל בביקורו הראשון בארץ ישראל ב-1891, כאשר השאלה לא בלטה כגורם ארצי, וכלה באחד מחיבוריו האחרונים ב-1921, כאשר היה ברור שבריטניה תקבל את המנדט על הארץ.

חברת סתר ושמה "תחית ישראל"

אלה שפתחו בתנועה הלאומית לארץ ישראל, חובבי ציון מקדימי הציונות, לא הביאו בחשבון את הערבים: לא יהודה לייב פינסקר באוטואמנציפציה שלו ולא משה לייב ליליינבלום בספרו דרך לעבור גולים,¹ שבו הוא מגולל את תולדות העלייה הראשונה ותנועת חיבת ציון בראשיתן. ואגב פינסקר, שעמד בראש החובבים בימיהם הראשונים, פקפק עד סוף ימיו אם בארץ ישראל תיתכן אוטונומיה

כאן בשליחות ביטאון יהודי-רוסי (רשימותיו שם הופיעו כספר בעברית בשם **מסע בארץ המובטחת**).⁷ באחת מן הרשימות האלה חיסין כותב כי "ביחס של הערבים למתיישבים אשמים הם עצמם". במשך כמה שנים (מאז 1884, שנת יסוד גדרה מושבת הביל"ויים) "טרם למדו איך צריך להתייחס אל השכנים, סגלו לעצמם יחס של שחצנות, של מיאוס ושל שרירות לב קיצונית כלפי האוכלוסייה המקומית". אין משלמים לפועל וכאשר הוא בא לדרוש את שכרו, "יענה בתחילה בלך ושוב, אחר כך בקללה גסה ולעיתים קרובות גם במוכות". אין פלא "שבלבם שמחים הערבים לכל צרה של היהודים".⁸

ושוב למאמר אחד העם: הוא חיבר אותו על האנייה בדרכו חזרה לרוסיה ב-29 במאי 1891, כלומר לפני אספת הערבים בירושלים שהוזכרה קודם (המאמר פורסם בהמליץ ב-30 ביוני, כלומר אחרי האספה ההיא). אם כך אפשר לומר שהערבים מיהרו לממש כביכול את נבואתו של אחד העם והמשיכו לממש אותה ביתר עוז, ובמקביל אחד העם המשיך להזהיר.

"קשה לכלוא את רוח השנאה"

בפורים תרס"ח (16 בפברואר 1908) פרצה ביפו תגרה בין פועלים יהודים לערבים. אחד העם, שהסתייג מן הרוח הסוציאליסטית המהפכנית שהביאו עמם רבים מפועלי העלייה השנייה מרוסיה, תלה את ההיתקלות בהלכי רוח אלה והגיב על התגרה כך: מן הראוי היה שראשי היישוב ימצאו דרך "להכריח את נערינו שינהגו בשלום ובמישור עם עם הארץ ולא יביאו לארץ ישראל את מנהגייהם הרוסים... כי בו [בעם הארץ] אולי תלויים כל עתידותינו בא". קשה יהיה לכלוא את רוח השנאה והמשטמה אחר שיתנו לו להתעורר במדה מרובה.⁹

דברים אלה נכתבו זמן קצר לפני מהפכת התורכים הצעירים ביולי 1908, עת גברה התנועה הלאומית הערבית. אחד העם תלה תקוות גדולות במהפכה הזאת (וכאן טעה מאוד) ומצא שעל ההסתדרות הציונית לשנות את מדיניותה נוכח המצב החדש. לא ייתכן "לדרוש ביד רמה שכל העבודה נתתן אך ליהודים; מעשים כאלה יעמידו אותנו במצב מסוכן מאד".¹⁰

באותה שנה, 1908, החל בניין הטכניון שאחד העם היה מעורב בהקמתו והיה חבר בקורטוריום (הוועד המנהל) שלו. חברת "עזרה" הגרמנית, הלא ציונית, שפעלה בתחום החינוך בארץ ישראל, הגתה את הרעיון. להקמת הטכניון הצטרפו אליה בעלי חברת התה של ויסוצקי, גם הם לא ציונים, שאותם ייצג אחד העם (הוא עבד בחברתם) בקורטוריום. לקראת הקמת המבנים הוחלט בקורטוריום, בישיבה ב-10 בינואר 1909, כי האדריכל והקבלן יהיו יהודים ואילו הפועלים – יהודים במידת האפשר, מפני שחסרו אז בארץ פועלי בניין יהודים. אבל אחד העם תמך בהחלטה הזאת מתוך הרצון "לא לקפח את התושבים האחרים, שלא יאמרו: הנה באים אלה הזרים לדחוק רגלי התושבים!" הוא הוסיף כי נוכח הלאומיות הערבית המתעוררת "צריך להתחשב עם 'קול העם' ואי אפשר להפרד לגמרי מעל התושבים ולעורר בלבם את הרגש שאנו פונים לארץ כאויבים המבקשים להדיחם מעל נחלתם".¹¹

השנים נקפו והתנועה הערבית הלאומית הלכה וגברה. אחד העם המשיך להזהיר מפניה תוך מתיחת ביקורת על המנהיגים הציונים

ביטול איסור העלייה שהטילה תורכיה עוד באפריל 1882. בד בבד עם זרם זה החלה להתהוות הלאומיות הערבית בארץ ישראל. באספה שכינסו פעילים ערבים בירושלים ב-24 ביוני 1891, נוצרים ומוסלמים כאחד, נתבעה הממשלה לאסור על עליית יהודים בטענה שהם משתלטים על האדמות, על המסחר ואפילו רוכשים נשק. הממשלה מיהרה להיענות – לא מהתחשבות בערבים אלא מחשש לתנועה לאומית שתתפתח בארץ, נוסף על אלה שתבעו עצמאות ברחבי אימפריה העות'מאנית. היא חידשה את האיסור, ולא הסתפקה בזה אלא אסרה גם על רכישת אדמות על ידי אזרחים זרים.

אחד העם נכנס לתמונה לפני האספה, כבר בעת ששררה האווירה שהכשירה אותה. הייתה לו ביקורת קשה על כל המתחולל בארץ עם זרם העולים הגדול ובעיקר על בולמוס קניית הקרקעות למושבות יין עתידיות על ידי אגודות בחוץ לארץ בידי שליחיהן בארץ. הצלחתן של מושבות אלה, טען אחד העם, מוטלת בספק גדול ובינתיים התחרות לרכישת אדמה בשבילן משחיתה את המעורבים בה ואת הסובבים אותם. כל זאת כתב במאמרו "אמת מארץ ישראל – מאמר ראשון", ובו הוא מתעכב גם על היחסים עם הערבים. שלא כאנשי "תחית ישראל" שהציעו דרך להשתלט על הארץ, תהה אחד העם על המתח בין שני העמים. הוא אומר במאמרו כי הערכת הערבים בחוץ לארץ מוטעית – "כולם פראי מדבר, עם הדומה לחמור", בעוד לאמיתו של דבר "הערבי ככל בני שם הוא בעל שכל חז ומלא ערמה". סוריה וארץ ישראל מלאות "סוחרים ערבים יהודעים גם הם לנצל את ההמון וללכת בעקבה עם כל אשר דבר לו עמהם, הכל כנהוגם באירופה". כאן בארץ הם מעמידים פנים שאינם יודעים מה מגמת היהודים "ולפי שאינם רואים במעשינו עתה שום סכנה לעתידותיהם, הם משתדלים איפוא לנצל גם אותנו: להוציא תועלת מן האזרחים החדשים בהיות לאל ידם, ועם זה צוחקים לנו בלבם". הפועלים הערבים במושבות נהנים משכר טוב "ובעלי האחוזות הגדולות שמחים לקראתנו גם הם, לפי שאנו משלמים להם בעד אדמה אבן וחול מחיר רב אשר לא ראו לפנים גם בחלום. ואולם אם תבוא עת אשר חיי בני עמנו בא"י יתפתחו כל כך עד שידחקו מעט או הרבה רגלי עם הארץ, אז לא על נקלה יניח זה את מקומו".⁵

בצד ההתייחסות הלא מחמיאה ביותר לערבים (כנראה חש כבר בזמן שכתב את הדברים כי מתגבשת מורת הרוח שלהם), אין אחד העם חוסך את שבטו מהתנהלות היהודים לגביהם וטוען כי במאבק העתידי לפרוץ בין שני העמים אשמים לא פעם גם היהודים. מן הראוי "להיות זהירים בהתנהגותנו גם עם נכרי שאנו גאים לגור בתוכו מחדש, להתהלך אתו באהבה וכבוד ואין צורך לאמור – בצדק ובמשפט". ואילו "אחינו בא"י", המרגישים את עצמם משוחררים אחרי השעבוד בגולה, נוהגים כ"עבד כי ימלוך", והנם מתהלכים עם הערבים באיבה ובאכזריות, משיגים גבולם שלא בצדק, מכים אותם בחרפה בלי כל סבה מספקת ומתפארים עוד כי כן יעשו ואיש אין אשר יעמוד בפרץ ויעצור בעד הנטיה הבזויה והמסוכנת הזאת". וכך הערבי "גם אם יחריש ויתאפק אין קץ, אבל עברתו שמורה בלבו ונוקם ונוטר הוא מאין כמוהו".⁶

יש לאחד העם תנא דמסיע באותו עניין: ד"ר חיים חיסין הביל"ויי שישב בארץ כמה שנים, עזב אותה ב-1905, חזר כאשר התמנה למורשה חובבי ציון בראש הוועד הפועל שלהם ביפו. ב-1894 עשה

בשדה ריק מאדם אלא במקום שיש בו עוד בתים ותושבים אחרים, הרי אתה השליט היחידי רק עד שער ביתך".¹⁴

בינואר 1922 בא אחד העם לשבת קבע בארץ כשהוא, כדבריו לרבים מידידיו, "כחרב הנשבר". הוא לא היה מסוגל להתערב הרבה בעניינים אבל לעתים השמיע את קולו. למשל כאשר וינדהם דיס, מזכיר ממשלת המנדט ואוהד גדול של הציונות שפעל למענה בניגוד להסתייגותם של פקידי הממשלה, עמד לסיים את שירותו כאן. אחד העם דיבר על לבו שיישאר וימשיך ללמד סגוריה על העניין הלאומי היהודי.¹⁵ יוצא מזה שהיה בלבו של אחד העם נגד ממשלת המנדט וחסה העדיף לערבים. גם את הערבים הוא גינה לא פעם ובכלל לא היה אוהב ערבים גדול. אבל את גישתו לבעיה, פרי מחשבה הגיונית וחוש צדק, לא שינה. במקרים מסוימים גם הצדיק את ממשלת המנדט וטען שהיא עומדת לפני בעיה קשה מאוד בארץ ישראל וזוכה לגינוי מכל צד, אפילו מממשלתה, ממשלת בריטניה.¹⁶

בסוף הדרך הציקה לאחד העם יותר מכול הרפיסות המוסרית בקרב היהודים בהתמודדות עם הערבים. כאשר ב-1922, אחרי מאורעות 1921, נפוצו שמועות על כך שיהודים הרגו ילד ערבי כנקמה, אחד העם לא יכול לשתוק ושלח מכתב למערכת הארץ, כולו מחאה עזה על האפשרות הזאת.

הנה זכינו, אנחנו בני הדור הזה, לראות "אתחלתא דגאולה", שיבת בנים לגבולם. מארצות רחוקות באים בנינו להקריב חייהם לעבודת העם ולבניין הארץ. ואנחנו, הזקנים, היינו כחולמים, רואים ותוהים: האומנם קרב הקץ? [...] והנה, מה נאמר ומה נדבר, אם אמת הדבר שמספרת השמועה הנזכרת? אהה, אלוהים, האומנם זהו הקץ? האומנם זו היא המטרה שאליה שאפו אבותינו ולמענה סבלו כל אותן הצרות? האומנם זהו חלום "שיבת ציון" אשר חלם עמנו אלפי שנים שנבוא לציון ונטמא את אדמתה בשפיכת דם נקי? [...]

הולכת ומתפתחת בו [בעם] הנטיה להביא קרבן על מזבח "התחיה" את נביאיו, את היסודות המוסריים אשר בשבילם חי עמנו ובשבילם סבל ואשר רק בשבילם שווה כל העמל לשוב ולהיות לעם בארץ אבותינו. כי בלעדיהם – אל אלוהים! מה אנו ומה חיינו העתידים בארץ הזאת שנקריב בשבילם כל אותם הקורבנות בלי קץ אשר בלעדיהם לא תבנה הארץ? האומנם רק בשביל להוסיף באחת מפניות המזרח עם קטן של "לבנטינים" חדשים אשר יתחרו עם הלבנטינים שכבר ישנם בכל אותן המדות המושחתות [...] אם זה הוא "המשיח", ייתי ולא אחמיניה! [יבוא ולא אראהו].¹⁷

נוכח כל מה שהובא בכלל ובשאלת הערבים בפרט, האם אפשר לראות באחד העם פובליציסט שהוא גם מדינאי? לדעתי – לא. הייתה לו הגות מדינית, ובעניין הערבים אולי אפילו כיוון לתכנית לעתיד, אם להבין מרמזי דבריו משהו על שתי מדינות, אבל לכלל עשייה מדינית של ממש לא הגיע.

"שעוסקים ביסוד 'יודענשטאט'" ואינם אוהבים שיזכרו להם את העובדה "שיש בארץ ישראל עוד עם אחד שכבר יושב שם ואינו חושב לעזוב את מקומו".¹²

עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה נעשה כמעט מדינאי פעיל, מעין מדינאי מאחורי הקלעים – הוא נמנה עם יועציו העיקריים של וייצמן בגישויו לקראת הגשמתה של התכנית הציונית בארץ ישראל.

וייצמן החל בכך בסוף 1914, אחרי שתורכיה הצטרפה למלחמה לצד הגרמנים. עם התקדמות האנגלים בכיבוש ארץ ישראל, כאשר גברו הסיכויים להגשמת השאיפות, הקימו וייצמן וסוקולוב בלונדון ביולי 1917 ועד פוליטי שבו וייצמן, יושב ראש הוועד, אמר היה להיוועץ במהלכים אצל השלטונות הבריטיים. אחד העם היה חבר בוועד הזה, חבר פעיל מאוד עד למתן ההצהרה ב-2 בנובמבר 1917 וגם מעט אחריה. משניתנה ההצהרה לא נטש את עניינו בשאלה הערבית.

משניתנה ההצהרה אחזה התלהבות עצומה במנהיגים חברי הוועד הפוליטי והיו ביניהם שסברו כי יש לדרוש מן השלטונות האנגליים (שעדיין לא שלטו בארץ ישראל), שכאשר תגיע השעה יכריזו על מדינה יהודית, ינהיגו מטבע יהודית, ימנו ראשי ערים יהודים. על כך אמר אחד העם כי "אי אפשר לתבוע מטבע יהודי או מושל יהודי לערים שרוב תושביהן ערבים. ילעגו לנו אם נציג דרישות מעין אלה". ועוד טען: "כל עוד אין אנחנו נמצאים שם, הדרישה היחידה שאנו יכולים להעלות היא האפשרות להיכנס לשם. תוך עשרים וחמש עד שלושים שנה ישתנה הכל" – כמעט כנבואת הרצל על הקמתה של מדינת היהודים כעבור חמישים שנה (מזמנו). "אולם", ממשיך אחד העם, "בשעה זו אין אנו יכולים לדרוש דבר אחר [...] תמיד עלינו להביא בחשבון כי אנחנו מוקפים ערבים וכי האנגלים צריכים להתחשב בכך. הבה נהיה צנועים ונתבע את אשר נחוץ לנו בהחלט".¹³

הזכות ההיסטורית והזכות הריאלית

עם התקרב מועד ועידת השלום התקבצו בלונדון יותר ויותר מנהיגים ציונים גם מארצות הברית, ואחד העם נדחה מעט מעט מן ההנהגה הציונית. הוא שקע בדיכאון וגם מצבו הפיזי היה קשה, אבל הוא לא חדל מלהתחקות על הנעשה בארץ ועל התחזקותה של התנועה הלאומית הערבית. בשיאה של מחלתו, כשהוא עושה בבית מרפא בגרמניה, ביטא את יחסו למצב במבוא למהדורה החדשה של על פרשת דרכים ב-1921 באורח קולע ותמציתי. "זכות היסטורית של עם ביחס לארץ נושבת על-ידי אחרים אין פרושה אלא זה: זכות לשוב ולהתיישב בארץ אבותיו לעבדה ולפתח כוחותיה באין מפריע. ואם התושבים מתאוננים כי באו זרים למוץ לשד הארץ ותושביה, באה הזכות וסותמת את פיהם: לא, בארץ הזאת לא זרים הם הללו כי אם בני בניהם של בעלי הארץ לפנים [...] ואולם זכותו זו, ההיסטורית, אינה מבטלת זכותם של שאר תושבי הארץ הבאים בשם הזכות הריאלית, של הישיבה והעבודה מדורי דורות. גם הם הארץ הזאת היא ביתם הלאומי בהווה ורשות להם לפתח גם הם את כוחותיהם הלאומיים כפי מידה יכולתם [...] כשאתה בונה ביתך לא

9. למ. בן הלל הכהן, 14.4.1908, **אגרות אחד העם**, תל-אביב תשי"ח, ה, עמ' 127 (להלן: אגרות).
10. למ. אוסישקין 17.8.1908, **אגרות**, שם, עמ' 124.
11. מכתב לשמואל פבזנר, 17.1.1902, אחד העם, **מכתבים בענייני ארץ ישראל**, ירושלים 2001, עמ' 290.
12. למ. סמילנסקי, 12.2.1911, **אגרות**, ה, עמ' 257.
13. ישיבת הוועד המדיני ב-1.11.1917, מצוטט בתוך: ש. טולקובסקי, **יומן ציוני מדיני**, ירושלים 1981, עמ' 219-220.
14. **כל כתבי**, הקדמה למהדורה החדשה, עמ' ט.
15. אחד העם לסיר וינדהם דיס, 5.6.1922, **אגרות**, ו, עמ' 239-240.
16. ש. לסקוב, **חיי אחד העם**, ירושלים תשס"ז (2006), עמ' 555.
17. **כל כתבי**, עמ' תסב. נדפס לראשונה ב**הארץ**, 29.8.1922. ההדגשות של אחד העם.

הערות

1. מ.ל. ליליינבלום, **דרך לעבור גולים**, ורשה תרנ"ט (1899).
2. דעה זו הכתיב פינסקר ליליינבלום ב-2.12.1891 בתשובה לשאלת או"ר (אורי וולף רבינוביץ), עיתונאי יידי בלונדון וממנהיגי חובבי ציון שם. ארכיון ציוני מרכזי (אצ"מ), A9/19.
3. ת. הרצל, **מדינת היהודים**, ירושלים 1972, עמ' יח.
4. **כתבים לתולדות חיבת ציון ויישוב ארץ ישראל**, ליקט וערך לראשונה אלתר דרויאנוב, ההדירה וערכה מחדש שולמית לסקוב, ירושלים 1982, כרך א, עמ' 508.
5. **כל כתבי אחד העם**, ירושלים תש"י (1950), עמ' כד (להלן: **כל כתבי**).
6. שם, עמ' כט.
7. ח. חיסין, **מסע בארץ המובטחת**, תל-אביב 1982 (עברית: ח. בן עמרם).
8. שם, עמ' 198.